

Чернівецький державний університет
імені Ю. Федьковича

На правах рукопису

Шваб Анатолій Георгійович

Еміграція з Волині 1921-1939 рр.

07.00.01 - історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Чернівці - 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00754602 (O)

Чернівецький державний університет
імені Ю. Федьковича

На правах рукопису

Шваб Анатолій Георгійович

Еміграція з Волині 1921 - 1939 рр.

07.00.01 - історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Чернівці - 1996

АВ 34.974

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Волинському державному університеті
ім. Лесі Українки

Наукові керівники:

- доктор історичних наук, професор Макар Ю.І.
- кандидат історичних наук, професор Кічий І.В.

Офіційні опоненти:

- доктор історичних наук, професор Сич О.І.
- кандидат історичних наук, професор Лановик Б.Д.

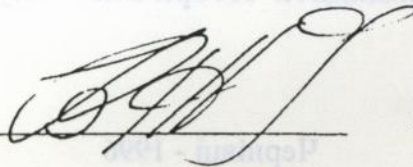
Провідна організація: Інститут історії НАН України

Захист відбудеться "21" червня 1996 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.07.01.02 в Чернівецькому державному університеті ім. Ю.Федьковича (274001, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корпус 14)

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Чернівецького державного університету (274000, м. Чернівці, вул. Л.Українки, 23)

Автореферат розіслано "20" травня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Жалоба І.В.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Загальна характеристика роботи

Актуальність вивчення проблем еміграції з Волині в міжвоєнний період викликана цілим рядом причин. По-перше, в українській історичній науці відсутні узагальнюючі роботи з проблем еміграції з Волині. По-друге, в той час, коли переважна більшість європейських країн має столітню історію дослідження впливів еміграції на різні сфери суспільного життя та практику її регулювання, українська держава лише відкриває для себе теоретичні та практичні аспекти проблеми, які в сучасних соціально-економічних умовах мають особливу вагу. По-третє, вивчення цієї проблеми є важливим внеском у вирішення спірних питань в українсько-польських стосунках, передусім тих, що визначали характер національного розвитку українців, які перебували під впливом польської політики.

Еміграція ХХ століття була витвором новітнього часу. Вона набула суспільно-економічного характеру, основною її причиною була нерівномірність умов побуту свого краю у порівнянні з іншими. Одночасно вона була результатом загального психологічного налаштування, викликаного усвідомленням, а часто лише уявою і надією, що завдяки еміграції може бути досягнута власна життєва мета. Таким чином, еміграція набрала форми масового відпливу частини населення з батьківщини до чужих країн з метою тимчасового заробітку чи на постійне поселення.

До числа однієї з найбільш активних еміграційних країн слід віднести Польщу, до складу якої в період міжвоєнного двадцятиліття входила Західна Волинь. Традиції еміграції, що беруть свій початок ще з середини ХІХ століття, набули особливого значення після створення II Речі Посполитої і переросли в одну з найважливіших сфер національної політики. Еміграція розглядалася як соціальностабілізуючий фактор, а її активізація дозволяла вирішити низку економічних і політичних питань молодій польській державі.

Хронологічні рамки цього дослідження, обумовлені його тематичною спрямованістю, охоплюють період 1921-1939 рр. - від приєднання Західної Волині до Польщі за Ризьким договором 1921 р. до початку Другої світової війни. Волинська еміграція на Захід у вказаний період перебувала у стані найвищої активності за всю свою попередню історію. Поза сприятливими соціально-економічними умовами великий вплив на еміграційну активність населення Волині мала внутрішня політика польського уряду та сприятливі умови для в'їзду в імміграційні країни.

Методологія дисертаційного дослідження ґрунтувалася на поєднанні декількох методологічних підходів і принципів. Насамперед автор намагався суворо дотримуватися головних принципів історичної науки — об'єктивності та історизму.

З урахуванням наявності в даній роботі соціологічних аспектів закономірним було використання автором методу системно-структурного аналізу. Порівняльно-історичний метод допоміг виявити і порівняти зміст і спрямованість польської еміграційної політики на її різних стадіях.

Все більшого значення серед вчених, які займаються проблемами еміграції, набуває соціально-психологічний метод дослідження. Вивчення менталітету індивіду, колективної психології та самосвідомості дає ефективний результат у висвітленні передумов еміграції.

Поглибити ступінь історичного пізнання дозволило також використання методології міждисциплінарних дисциплін.

Предметом дослідження є природа волинської еміграції міжвоєнного періоду. Основна увага надається соціально-економічним, політичним і демографічним чинникам еміграції, динаміці еміграційного руху, його національному складу та соціально-демографічній структурі, її напрямків. Специфічним аспектом предмета дослідження є наслідки впливу впроваджуваної польської еміграційної політики на національний склад населення Волині.

Стан наукової розробки проблеми. Історіографія теми має традиції в українських і польських наукових колах. Українська історіографія подає визначене коло проблем, що вивчаються: українська трудова еміграція з західноукраїнських земель, які знаходилися під владою Габсбургів, внутрішні еміграційні процеси в межах Російської імперії, еміграція з Галичини і Буковини в Росію (в Наддніпрянську Україну, Бессарабію тощо). Наукові праці з цих проблем належать В.М. Ботушанському, А.М. Шлепакову, М.М. Кравцо¹ та ін.

Діяльність агентів з вербування до Канади на західноукраїнських землях, роль мореплавних компаній та їх агентури в еміграційних процесах, історіографія еміграції з України та інші питання знаходимо в наукових статтях Ю.І. Макара, С. Качараби, О.Ю. Макара².

Перші відомості про еміграцію, як один з багатьох соціальних факторів на Волині, подає український вчений С.А. Макарчук в роботі про етносоціальний розвиток та національні відносини на

¹ Ботушанський В.М.. Буковинська трудова еміграція в кінці ХІХ на поч. ХХ ст. // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Міжвід. зб. - Київ: Наукова думка, 1975; Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ- поч. ХХ ст.) - Київ: Видав. АН Української РСР, 1960; Кравець М.М. Нариси робітничого руху в Західній Україні 1921 - 1939. - Київ: Видав. АН Української РСР, 1959.

² Макар Ю.І. Діяльність агентів з вербування до Канади на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. // Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції до Канади / Упоряд. Сливка Ю.Ю. - Львів: Каменяр, 1992; Качараба С. Роль мореплавних компаній і їх агентури в еміграційному процесі // Там же. - С.47-59; Макар О. Висвітлення істориками України питання про еміграцію до Канади наприкінці ХІХ - початку ХХ століття // Там же. - С.202 - 206.

західноукраїнських землях³.

Проблеми історії Канади, як держави основного спрямування української еміграції, знайшли відображення в роботах таких авторів як Л.А. Лещенко, В.Б. Євтух, О.І. Сич⁴ та ін.

Новий підхід до характеристики соціального складу, змісту і мети діяльності української еміграції опрацював у монографії "Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище" В.П.Трощинський⁵. Автор відмовився від раніше поширеного підходу до цієї категорії українців як "контрреволюційної" еміграції.

Ознайомити широке коло українських читачів з еміграційним явищем на Україні покликана збірка "Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків" (Київ, 1990), довідник "Зарубіжні Українці" (Київ, 1991) і науково-популярне видання "Українська еміграція. Історія і сучасність" (Львів, 1992).

Дослідження питань еміграції в польській історичній науці було предметом серйозних досліджень А.Зарихти, М.Шавлеського, Д.Околовіча, А. Яжини, С. Дзевульського, М. Панкевича, Г. Заленцького⁶

³ Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. - Львов: Выща школа, 1983.

⁴ Лещенко Л.А. Фермерское движение в Канаде (1900 - 1939). - Киев: Наукова думка, 1979; Евтух В.Б. Иммиграция и национальные отношения в истории Канады // Проблемы историографии Канады. - М.: Наука, 1981; Сич О.І. Деякі аспекти імміграційної політики Канади наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. - 1981 - №11. - С.101-109.

⁵ Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. - Київ: Інтел., 1994.

⁶ Zarychta A. Emigracja Polska 1918 -1931 i jej znaczenie dla państwa. - Warszawa, 1933; Szawleski M. Kwestia emigracji w Polsce. - Warszawa, 1927; Okolowicz J.

та ін. уже в 20—30-х рр. Автори піддавали науковому аналізу тенденції тогочасного еміграційного руху, формуючи напрямки еміграційної політики II Речі Посполитої.

Застій в цій тематичі в 40-х—50-х рр. змінився зацікавленням до неї у 60-х рр. після створення у 1960 р. комісії польської діаспори при Польській Академії Наук та виходом щорічного видання “Проблеми польської діаспори”. Від того часу вийшли узагальнюючі монографії Х. Яновської, Г. Колодзєя, А. Речинської⁷ та колективні роботи під редакцією А. Пілха, А. Пачковського⁸ та ін. з тематикою: політична і заробіткова еміграції; умови життя польської діаспори на зламі XIX- XX ст., в міжвоєнний період і на сучасному етапі історичного розвитку.

Головна мета дисертації - дослідження причин, форм та характеру еміграції з Волині в міжвоєнний період.

Основні завдання дисертації полягають в тому, щоб:

- дослідити соціально-економічну природу волинської еміграції;
- прослідкувати динаміку і масовість еміграції в залежності від зовнішніх та внутрішніх факторів;
- вивчити особливості польської еміграційної політики та її вплив на активність волинської еміграції;

Zadania polskiej polityki emigracyjnej. Referat ogłoszony w Kole Przyjaciół Nauk Politycznych w Warszawie w.d. 15.XII.1917 - Warszawa, 1918; Jarzyna A. Polityka emigracyjna. - Lwów, 1933; Dziewulski S. Kwestia emigracji. - Warszawa, 1925; Pankiewicz M. Problem emigracji w Polsce. - Warszawa, 1935; Załęcki G. Polska polityka kolonialna i kolonizacyjna. - Warszawa, 1925 та ін.

⁷ Janowska H. Emigracja zarobkowa z Polski 1918 - 1939. - Warszawa, 1988; Kolodziej E. Emigracja z ziem polskich i polonia 1865 - 1939. - Warszawa, 1988; Reczyńska A. Emigracja z Polski do Kanady w okresie międzywojennym. - Wrocław-Warszawa, 1986.

⁸ Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII - XX). / Praca zbiorowa pod red. Pilcha A. - Warszawa, 1984; Polonia w Europie / Praca zbiorowa pod red. Paczkowskiego A. - Warszawa, 1990 та ін.

- систематизувати статистичні дані еміграції з Волині згідно з активністю напрямків, національним складом і соціальною структурою волинських переселенців.

Основну джерельну базу дисертації склали документи і матеріали, що зберігаються у Волинському обласному державному архіві (ВОДА), Архіві нових актів (Архівум акт нових) у Варшаві.

Основні матеріали дисертаційної тематики ВОДА зосереджені у фондах Волинського воєводського управління (ф.46), Цивільного управління волинських земель і подільського фронту (ф.58) і Луцького повітового староства (ф.36). До роботи також залучені документи Міністерства закордонних справ (МЗС), Міністерства суспільної опіки (МСО) і посольських представництв II Речі Посполитої.

Іншу групу джерел складають опубліковані документи і матеріали. В ній виділяємо видання Головного статистичного управління (ГУС) — “Рочнік статистики Жечипосполітей Польської” і “Статистики праці”, документи, зібрані до двотомника М. Сівіцьким, а також “Дзеннік устав Жечипосполітей Польської”.

Видання ГУСу є найбільш повним джерелом статистики напрямків еміграції, віросповідання, соціальної структури переселенців.

Широко використана українська і польська преса: “Український емігрант”, “Волинський господар”, “Земля волинська”, “Виходzca”, “Пшегльонд еміграційни”, “Бюлетень жонду еміграційного”, “Вядомосці для емігрантув”, “Комунікат господарчи Волинської ізби рольнічей”, “Квартальнік Наукового інституту еміграційного”, “Волинські вядомосці технічне”, “Скіба”.

З поміж інших інформативною цінністю відзначаються періодичні видання Еміграційного управління, Еміграційного синдикату та інших опікунських товариств. Про надійність інформації свідчить той факт, що вона подавалася на основі урядових повідомлень та статистики ГУСу. Заборона агітації еміграції у пресі дозволила використовувати її матеріали як надійне наукове джерело.

На захист виносяться такі положення:

1. Еміграція з Волині в міжвоєнний період була неминучим наслідком слабкорозвиненої соціально-виробничої інфраструктури Волині та особливостей міжнародної та польської міграційної політики.

2. Динаміка еміграційної активності демонструє чітку залежність від міжнародної економічної кон'юнктури і досягає найвищого рівня в 1927- 1929 і 1936 - 1938 рр.

3. В кількісному відношенні серед емігрантів з Волині найбільше число становили українці. У відсотковому співвідношенні числа емігруючих до національного складу всього населення Волині найвищою еміграційною активністю відзначалися німці та євреї.

4. Волинська еміграція в основному носила переселенський, родинний характер.

5. Географія розселення волинських емігрантів демонструє чітку залежність від їх національної приналежності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- у ній вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба дослідити особливості міграційних процесів на Волині в міжвоєнний період;
- введено в науковий обіг неопубліковані раніше документи і матеріали Волинського обласного державного архіву;
- систематизовано статистику еміграційного руху з Волині в 1921-1939 рр.

Науково-практична цінність роботи полягає в тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані :

- під час підготовки узагальнюючих праць з історії української еміграції і діаспори;
- в узагальнюючих наукових роботах з історії Волині;
- в дослідженні українсько-польських стосунків;
- в учбовому процесі вузів для загальноісторичних і спеціальних курсів, проведення семінарських занять із студентами і аспірантами історичних

факультетів.

Структура дисертації визначається метою і завданням дисертаційного дослідження, а також рівнем вивчення проблеми на сучасному етапі розвитку україністики. Дисертація викладена на 165 сторінках машинописного тексту і складається із вступу, трьох розділів, розділених на параграфи, висновків, списку джерел і літератури.

Апробація роботи. Основні положення дисертації відображені в дев'яти публікаціях, а також у виступах на обласних, республіканських, міжнародних конференціях: XXXII студентській науковій конференції (Луцьк, 1991); II регіональній “Велика Волинь” і VI обласній історико-краєзнавчій конференції (Луцьк, 1992); X всеукраїнській славистичній конференції “Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури” (Чернівці, 1992); XXXVIII науковій конференції професорсько-викладацького складу Луцького педінституту (Луцьк, 1992); Шостій всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства (Луцьк, 1993); Міжнародній науковій конференції “Волинь і волинське зарубіжжя” (Луцьк, 1994); Науковій конференції викладачів, співробітників та студентів, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету (Чернівці, 1995).

Основний зміст роботи

У вступі мотивується вибір теми дослідження, її актуальність, а також мета і завдання, вказується об'єкт дослідження, обґрунтовується теоретичне і практичне значення дисертації.

В першому розділі “Передумови та фактори еміграції” розглядаються питання соціально-економічного, демографічного розвитку Волині міжвоєнного періоду, як об'єктивних факторів, що викликали еміграційні процеси, а також еміграційну політику правлячих кіл Польщі.

З приєднанням Західної Волині до Польщі після підписання

Ризького мирного договору 1921 р. на її території було створено Волинське воєводство. Адміністративно Волинь поділялася на 11 повітів, її населення налічувало 1 млн. 569 тис. 559 чол⁹. Переважна більшість проживала в селі і становила 85.8% від його загальної кількості, частка ж міського населення сягала, відповідно, лише 14.2%¹⁰.

Економічна слабкість II Речі Посполитої, відсутність державних коштів і небажання приватних інвесторів вкладати капітал в економіку східних воєводств зумовили низький розвиток промисловості Волині. Позиція останніх була викликана неспокійним становищем на Сході протягом перших семи років незалежності Польщі та невігідним геополітичним розміщенням цих земель. В результаті 1/3 волинської промисловості була репрезентована каменоломнями, тартаками і електростанціями, що належали місцевим органам управління.

Структура промисловості Волині характеризувалася перевагою тих галузей, які забезпечували без значних капіталовкладень високі прибутки, а саме: харчової, деревообробної та переробки мінеральної сировини.

Перша половина 20-х рр. відзначалася нестабільністю переважної більшості підприємств. Переорієнтація традиційних ринків збуту, відокремлених політичним кордоном, вимагала підвищення якості продукції та пошуків шляхів її реалізації. Це часто призводило до припинення роботи багатьох підприємств.

У 20-30 рр. фабрично-заводська промисловість стала більш однобокою. При відносній активізації мінерально-переробної та деревообробної галузей, основу промислового виробництва становила споживча промисловість. В 1936 р. їй належало 71% вартості всього промислового виробництва. І все ж за десять років кількість її закладів

⁹ Волинський обласний державний архів (ВОДА), ф.46, оп.3, спр. 583. - Арк. 3.

¹⁰ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (RSRP). 1925/1926 гг. - Warszawa, 1927. - S. 7, 8.

не лише не зроста, а й дещо скоротилася.

В міжвоєнний період на Волині занепали цукрова, харчова, скляна та інші галузі. Лише в мінеральній та деревообробній промисловості позначилося незначне зростання виробництва.

Кількість промислових робітників у 1936 р. досягла на Волині 21 тис. 500 чол.¹¹, що становило 0,97 % від загальної чисельності населення воєводства. Таким чином, ті незначні промислові підприємства, які існували, не змінили економічних стосунків на Волині, хоча в тому була нагальна потреба у зв'язку з кризою в сільському господарстві.

Проблеми у волинському сільському господарстві полягали в тому, що переважна більшість господарств вимагала додаткових джерел для свого існування і створювала значний надлишок робочих рук. Кількість потенційно безробітних у 1931 р. на волинському Поліссі становила 31 тис. чол., а на волинському Поділлі - 25 тис. чол.¹². Поза тим, нараховувалось близько 35 тис.¹³ сільських робітників, які не володіли землею. Кількість безробітних зростала пропорційно до роздріблення земельних наділів, які давалися у спадок.

Основною ознакою економічної кризи в сільському господарстві Польщі було не зниження виробництва, як, наприклад, у більшості європейських держав у роки світової економічної кризи, а спад цін через припинення експортування продукції. На Волині ж вирощувалося 17% пшениці, 60% хмелю, 30 % гречки, 30% коноплі¹⁴.

В економічній системі, яка інтегрована у світовий ринок

¹¹ Волинське слово. - 1937. - № 9. - С. 7.

¹² Wołyńskie Wiadomości Techniczne. - styczeń 1937. - № 6. - S.5.

¹³ Там же.

¹⁴ Mędrzecki W. Wojewódstwo Wołyńskie 1921-1939. - Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych, politycznych. - Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź, 1988. - S. 52.

товарообігу, існує тісний зв'язок між експортом товару і робочої сили. Цей зв'язок є значно тіснішим, якщо економічна система в меншій мірі замикається на натуральному виробництві. Зменшення експорту продукції сприяє піднесенню експорту робочої сили. Саме такою була ситуація на Волині.

Соціально-економічні протиріччя поглиблювалися швидким натуральним приростом населення. За період між переписами населення Польщі збільшилося на 4 млн. 943 тис. 303 чол. Частка Волині, територія якої становила 9.2%, складала 10.4%. У той час, коли населення Польщі зросло на 19 %, то Волині — 33 %¹⁵.

Десятирічний приріст значно збільшив густину заселення Волині. В цілому вона зростає на 14.5 чол. і становила 58.4 чол. на км². І хоча цей рівень помітно поступався середньостатистичному показнику Польщі (82.7 чол. на км²), темпи кількісного зростання населення в Польщі загалом були нижчими і становили 12.7 чол. на км².

Увесь тягар демографічного зростання ліг на сільське господарство Волині. Середньостатистичний показник аграрного перенаселення сягав рівня 83 селянина на 1 км² сільськогосподарських угідь і змінювався з переміщенням з півдня на північ Волині. Таким чином, високий натуральний приріст населення став причиною подібнення господарств і перетворення їх на нерентабельні.

Значний вплив на характер демографічних процесів та на рівень зайнятості населення мала польська колонізаційна політика, направлена на заселення Волині поляками. Їх питома вага від перепису 1921 р. до 1936 р. зростає на 5% ¹⁶, а українського населення, навпаки, — зменшилася на 5%. В цілому польське населення Волині становило 16.5% у 1936 р.¹⁷

¹⁵ Ormicki W. Przyczynek do demografji Wołynia. - Rocznik Wołyński. - Tom III / Pod red. Hoffmana Y., - Równe, 1934. - S. 496.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ ВОДА, ф.46, опис I, спр. 2521. - Арк. 6.

Поляки на Волині були зайняті у різних сферах діяльності, натомість українці займалися в переважній своїй більшості сільським господарством, що було основною причиною їх високої еміграційної активності.

З перших років відновлення незалежності Польщі існувало чітке усвідомлення, що еміграція як засіб вирішення названих проблем посідатиме важливе місце в соціально-економічному житті держави. Внутрішні економічні механізми вимагали значних інвестицій, яких польський уряд не мав. З цією метою було прийнято еміграційний закон від 15 грудня 1927 р., який разом з розпорядженням від 23 грудня 1927 р. був єдиним нормуючим законодавчим актом.

На зростаюче значення еміграції у польській внутрішній політиці вказував і той факт, що основну керуючу роль відігравало Міністерство закордонних справ (спочатку Міністерство праці і суспільної опіки).

Польська еміграційна політика еволюціонувала від стимулювання сезонної еміграції до Німеччини, Франції і Бельгії до втілення ідеї польського заокеанського осадництва й, нарешті, до сприяння еміграції національних меншин до країн Латинської Америки. Слід зазначити, що останній намір польському керівництву у значній мірі вдалося реалізувати. При загальній тенденції спаду еміграції з Польщі в 30-х рр., еміграція з Волині залишилася на рівні 20-х рр. Якщо в 1925-1931 рр. вона становила 12% від усієї міжконтинентальної еміграції з Польщі, то в 1935-1938 рр. — 23.4%. (Власні підрахунки на підставі матеріалів "Statystyka Pracy"). Основну масу емігрантів становили українці.

В другому розділі "Динаміка еміграційного руху з Волині в міжвоєнний період" досліджуються еміграційні процеси на Волині та фактори, що впливали на їх зростання чи спад.

У 20-х рр. ХХ ст. на Волині поширювалася інформація про еміграцію, як єдиний порятунок від нужди і злиднів. Для активізації еміграційного руху два фактори мали виключне значення: по-перше, з приєднанням Західної Волині до Польщі було ліквідовано політичний

кордон із Східною Галичиною, для якої еміграція на Захід впродовж десятиріч була невід'ємною складовою соціально-економічного життя; по-друге, Волинь прилучилася до держави, в якій еміграція слугувала механізмом вирішення соціально-економічних проблем.

Перша половина 20-х рр. характеризувалася великими коливаннями в динаміці еміграції з Волині. Найбільший вплив на це мала політика імміграційних країн.

До 1921 року найбільше емігрантів прямувало до США. Так, у 1921 р. сюди з Польщі прибуло 90 тис. 101 чол.¹⁸. Проте волинська частка в цій еміграції була незначною. Різке обмеження в'їзду з боку американського уряду в 1922 р. кардинально вплинуло не лише на зменшення числа виїжджаючих до цієї країни, а й суттєво змінило весь характер загальнопольського міграційного процесу. Коли до цього домінував міжконтинентальний напрям, то після - все більшого значення набували європейські країни. На спад міжконтинентальної еміграції вплинули також і введені обмеження з боку Канади та погіршення умов поселення в Бразилії.

Слід зазначити, що впровадження ряду обмежень з боку північноамериканських держав стало поштовхом до врегулювання стихійності всього світового міграційного руху.

Після 1923 р. простежується різке зменшення всієї міжконтинентальної та зростання континентальної еміграції, передусім до Франції. Якщо у 1921 р. до європейських країн емігрувало 885 чол., то в 1924 р. - 52 тис. 082 чол.¹⁹

Еміграція з Волині активізувалася в середині 20-х рр. Вона посіла 6 місце в Польщі за загальною кількістю переселенців. За чисельністю міжконтинентальної еміграції Волинь посіла друге місце після Варшави.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Zarychta H. Emigracja polska 1918-1931 i jej znaczenie dla państwa. - Warszawa, 1933. - S.10.

Питома вага її децю зменшилася у 1926 р. на тлі підвищення активності по всій Польщі. Основною країною виїзду волинян була Аргентина. Однак у 1930 р. еміграція в цю країну з Волині скоротилася удвічі - з 4 тис. 085 чол. у 1929 р. до 2 тис. 185 чол. у 1930 р.²⁰

Отже, найвищого рівня еміграційна активність досягла у 1927 - 1929 рр. Погіршення економічного становища, викликане світовою економічною кризою, сповільнило еміграцію з Польщі в 30-х рр. і майже зовсім припинило її у 1931 р.

Увесь світовий еміграційний процес на початку 30-х рр. переживав спад. Переважна більшість імміграційних країн ввела ряд обмежень, які не тільки звужували чи припиняли потік емігрантів, але й розпочали виселення безробітних на їх батьківщину.

На загальмування еміграції з Волині вплинули обмеження на в'їзд, введені урядами Аргентини, Канади, США. Для порівняння наведемо цифри: в 1931р. до Аргентини виїхало 500 чол., у 1934 р. — 213 чол., до Канади — відповідно 112 чол. і 91 чол., до США — 69 чол. і 63 чол.²¹. Бразильський напрямок продемонстрував тимчасовий зріст з 149 чол. у 1931 р. до 686 чол. у 1936 р.²². У 1938 р. до Бразилії виїхало всього 84 чол.²³.

Найраніше в роки економічної кризи тенденції до зростання кількості виїжджаючих, основний контингент яких складали євреї, продемонстрував палестинський напрямок. В період 1931 - 1934 рр. вони становили 82.5% від загалу волинських емігрантів. Великий наплив єврейського населення викликав занепокоєння арабської сторони. Великобританія пішла назустріч вимогам арабського світу щодо

²⁰ Statystyka pracy (SP). Rocznik X. - Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1931. - S. 103.

²¹ SP. Op. cit., - 1932 - S. 102 ; 1935. - S. 53.

²² SP. Op. cit., 1937. - S. 68.

²³ SP. Op. cit., 1939. - S. 38.

повного припинення приїзду євреїв з Європи і від 1936 р. впровадила значні обмеження для європейської імміграції до Палестини.

Друга половина 30-х рр. продемонструвала ріст еміграційного руху з Волині. У 1935 р. її покинули 3 тис. 618 чол., що було удвічі більше, ніж в попередній рік. Найбільшого розмаху вона набула в 1937 р., досягнувши кількості 7 тис. 323 чол²⁴.

Найбільша кількість емігрантів походила з Ковельського повіту — 19.52%, Луцького — 17.87%, Дубнівського — 12.85%, а найменша — з Любомльського — 1.78%, Сарненського — 2.25% і Костопільського — 2.9%. (Власні підрахунки на підставі матеріалів ВОДА, ф.46, опис. 9, спр. 3847).

У третьому розділі “Структурна характеристика волинської еміграції та її спрямування” акцентується увага, передусім, на соціально-демографічних і національних ознаках еміграції з Волині.

Предметне дослідження соціально-демографічної структури можливе лише в межах 1926 - 1938 рр. на підставі даних Головного статистичного управління. Статистика еміграції, облік якої вів ГУС за посередництвом Еміграційного управління, визначала стать емігрантів (але без врахування віку), віросповідання і рід занять лише від 1926 р. Статистика, згідно з соціально-професійною приналежністю, виділяла три категорії емігрантів: “професійно активні” - особи з визначеною сферою зайнятості — рільники, ремісники, промислові робітники, торгівці, працівники служб комунікації і транспорту, громадяни вільних професій та деякі інші; “професійно пасивні” — жінки, діти, що не мали визначеного роду занять і “невідомі” — особи, рід занять яких був невизначеним.

Специфіка еміграції до тієї чи іншої країни демонструє чітку залежність в співвідношенні кожної з вищевказаних груп. Найбільш показовими були зміни у співвідношенні перших двох категорій. Воно

²⁴ SP. Op. Cit., 1936. - S. 35; 1938. - S. 47.

залежало від типу еміграції, її тривалості й політики імміграційних країн. Найменша кількість “професійно пасивних” властива для сезонної еміграції, для поселенської, навпаки, — найбільша.

Серед волинян на початковому етапі переселення перевагу мали чоловіки, які могли викликати решту своєї родини, що належали до “професійно пасивних”, а також і далеких родичів “професійно активних”, що теж згодом викликали родину. Таким чином, чим більше Волинь була охоплена еміграцією, тим більший відсоток “професійно пасивних” вдавався до неї.

Значний вплив на соціальну структуру польської еміграції в цілому мала економічна кон'юнктура імміграційних країн. Велике безробіття в післякризові роки призвело до загальмування еміграції “професійно задіяних”, оскільки вони створювали конкуренцію місцевим працівникам. Натомість члени родини раніше прибулих емігрантів продовжували переселятися. Навіть у період кризи їх кількість перевищувала чисельність переселенців інших соціальних категорій.

Натомість в сезонній еміграції, наприклад, до Німеччини, “професійно пасивні” становили всього 2%, оскільки рекрутувалися особи з визначеним фахом. Серед виїжджаючих до Аргентини і Канади відсоток “професійно пасивних” досягав 20—25%. Найбільше емігрантів цієї категорії спрямовувалося до США і Бразилії. Це вказує на те, що, по-перше, поряд з регламентуванням роду занять керівництво цих країн сприяло переселенню цілих родин, по-друге, сюди емігрували більш заможні верстви населення.

Волинські переселенці у переважній більшості були некваліфікованими промисловими і сільськогосподарськими робітниками. Тому відсоток “професійно пасивних” серед них завжди перевищував їх частку в порівнянні з в іншими воєводствами. Якщо в цілому по Польщі серед емігрантів в 1926 - 1938 рр. “професійно задіяні” становили 73.5%, а “професійно пасивні” — 18.5%, то на Волині відповідно — 50.9% і 47.1%. (Власні підрахунки на підставі матеріалів

“Статистики праці”).

Соціальна структура волинської еміграції знаходилася в тісній залежності від її національного складу. Малоземельне селянство репрезентували переважно українці, а “ремесло”, “торгівлю”, “вільні професії” — євреї або поляки. Ця тенденція чітко зафіксована в загальнопольській статистиці. Спад кількості селян відбувався в переважній більшості у випадках значного скорочення серед виїжджаючих числа українців. Так, в роки економічної кризи, коли їх число зменшилося до 11.2%, а євреїв зросло до 82.5%, пропорційно зменшилася і частка селян. В 1933 р. вони становили лише 10.3%. Щодо поляків, то такі закономірності не зберігаються, оскільки уряд Польщі був зацікавлений у залученні польського елемента до управлінських структур на Волині.

Співвідношення між чоловічою і жіночою статями у Волинській еміграції характеризувалося помітною стійкістю. Основну роль в цьому відігравав її поселенський характер. Для більшості переселенців земля була основним джерелом добробуту і вимагала залучення до роботи кількох осіб. Це спонукало виїжджати цілі родини. Однак емігрували й поодинокі особи. Інколи переселенців стримувала недостатня інформація про умови господарювання, а інколи вони не мали достатньо коштів для переїзду цілої родини. Перший фактор, очевидно, брав гору. Оскільки значний розрив у співвідношенні між статями у другій половині 20-х рр. був зведений до мінімуму у другій половині 30-х рр., це означає, що чим тривалішою була традиція еміграції до тієї чи іншої країни, тим більш рішуче до неї вдавалися цілі родини.

Щодо національної структури Волинської еміграції, то слід відзначити, що усі етнічні групи Волині взяли у ній участь. Найбільш стійкою і активною була еміграція євреїв, на яку не мали впливу економічні фактори. Українське, польське, німецьке переселення коливалося між високою активністю наприкінці 20-х і 30-х рр. (У 1928 — 1929 рр., 1937 — 1938 рр. емігрувало понад 64% православних, 61% —

свангелістів, 51% — римських католиків, 56% — греко-католиків), тимчасовим сповільненням у 1929 — 1933 рр. і фактичним припиненням у 1938 р.

Напрямки переселення волинян цілком залежали від політики імміграційних країн. Протягом міжвоєнного двадцятиліття США, Канада, Аргентина, Бразилія і Палестина прийняли найбільшу кількість волинських емігрантів.

У висновках, сформульованих на основі вивчення архівних матеріалів, преси, наукових робіт з окремих проблем, наголошується на наступному:

1. Причини еміграції з Волині в міжвоєнний період корінилися в глибоких кризових явищах в її економіці. Низький рівень розвитку сільського господарства в поєднанні з швидкими темпами приросту населення створили умови для звільнення робочих рук на селі, які не могла задіяти ні Волинська промисловість, ні промисловість інших районів Польщі. Економічні заходи польського уряду, переважно у сфері сільського господарства, не змінили становище на краще. Більш ефективним заходом стала еміграція. Як виявилось в середині 20-х рр., польське керівництво шляхом керування еміграційним процесом отримало засіб впливу не лише на соціально-виробничу, а й на національну структуру Волині.

2. До найбільш впливових факторів еміграційної активності населення Волині слід віднести політику імміграційних країн. Як потенційно еміграційна держава, Польща не мала засобів для захисту власних інтересів у світовому міграційному процесі, тому динаміка еміграції з Польщі реагувала на найменші зміни в економічній та політичній кон'юктурі імміграційних країн. Найбільш сприятливі умови для переселення волинян були створені у 1927-1929 рр. і 1936 - 1938 рр.

3. Основу соціальної структури волинської еміграції складало малоземельне селянство, що виїжджало цілими родинами на постійне

поселення. Переважно це були українці. В кількісному відношенні вони становили найчисленнішу групу емігрантів. Споріднений з українським характер зайнятості поляків, чехів і німців сформував подібну соціальну структуру їх еміграції. Значно меншу соціальну групу склали ремісники, торговці, вчителі, лікарі та ін. Їх на Волині, як правило, репрезентували євреї.

4. Волинський переселенський рух спрямовувався переважно до країн з невисоким рівнем економічного розвитку або таких, які потребували інтенсифікації сільськогосподарського виробництва й дешевої найманої робочої сили. З аналізу документів Міністерства закордонних справ випливає, що впродовж двадцяти років — між двома світовими війнами — до них належали Аргентина, Палестина, Бразилія, Парагвай, Канада, США.

Існує тісна залежність між напрямком еміграції і національною приналежністю емігрантів. Найбільша кількість євреїв виїхала до США і Палестини, українців, поляків і німців — до Аргентини, Канади, Парагваю.

Основні положення дисертаційного дослідження знайшли відображення у публікаціях:

1. Шваб А.Г. Динаміка еміграційного руху з Волині в міжвоєнний період // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. - Чернівці, 1995. - Вип. 4. - Ч.1. - С. 75-83.
2. Макар Ю.І., Шваб А.Г. Передумови еміграції з Волині в 1920 - 1930 рр. // Питання історії нового та новітнього часу: Збірник наукових статей. - Чернівці, 1995. - Вип.4. - Ч.1. - С.57-65.
3. Шваб А.Г. Українська еміграція до Канади в кінці XIX - I половині XX ст. // Тези XXXII студентської наукової конференції (16-17 квітня 1991 р.). - Луцьк, 1991. - С. 19.
4. Шваб А.Г. Волинська еміграція в наукових дослідженнях // Минуле і сучасне Волині. Красзнавство: історія, здобутки, перспективи: Тези

доповідей та повідомлень II регіональної "Велика Волинь" і VI обласної історико-краєзнавчої конференції.- Луцьк, 1992. - С. 68-69.

5. Шваб А.Г. Еміграційні процеси з Волині в 20-х - 30-х рр. XX ст. // X всеукраїнська славистична конференція "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури": Тези доповідей. - Чернівці, 1992. - С. 168-169.
6. Шваб А.Г. Еміграція з Волині в XIX столітті // Матеріали XXXVIII наукової конференції професорсько-викладацького складу інституту // Луцьк, 1992. - Ч. 2. - С. 149.
7. Шваб А.Г. Географія еміграції волинян в міжвоєнний період // Шоста всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. - Луцьк, 1993. - С. 429-430.
8. Шваб А.Г. Про причини еміграції з Волині в 20 - 30-х рр. XX ст. // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. - Луцьк, 1994. - С.134-135.
9. Макар Ю.І., Шваб А.Г. Національний склад еміграції з Волині в 30-х рр. XX ст. // Матеріали наукової конференції викладачів, співробітників та студентів, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету (4-6 травня 1995 р.). - Чернівці, 1995. - Т.1. Гуманітарні науки. - Кн.1. - С.33.

В дисертаційній роботі розглядаються проблеми еміграції з Волині 1921 - 1939 гг. Головне уваження уделено вивченню передумов цього процесу. Вивчаються зміни в динаміці переселення. Дана його детальна соціальна, демографічна і національна характеристика.

В результаті вивчення документального і історичного матеріалу підведені наступні висновки: причини еміграції з Волині в 1921-1939 гг. коренились в глибоких кризових явищах в її економіці; к головним факторам еміграційної активності населення слідует

отнести политику иммиграционных государств; в социальной структуре вольнской эмиграции преобладали малоземельные крестьяне, в преобладающем большинстве — украинцы; на протяжении двадцати лет между двумя мировыми войнами главными иммиграционными государствами были Аргентина, Палестина, Бразилия, Парагвай, Канада, США.

The problems of emigration from Volhyn in 1921-1939 are touched upon in this thesis. The main attention is given to the studying of the requisites for this process. In this work the changes in the dynamics of migration are also investigated. Here it is given its (migration) full, through social, demographic and national characteristic.

Following conclusions are made in the result of studying of the documental and historiographical material:

- the reasons of emigration from Volhyn in 1921-1939 rooted in the deep crisis phenomena of its economy;
- to the main factors of the emigration activity of people one should treat the policy of emigration states;
- in the social structure of Volhyn emigration the peasants having insufficient land prevailed, in most cases - Ukrainians;
- during 20 years period between the two World Wars the main imigration states were Argentina, Palestine, Brasilia, Paraguay, Canada, the United States of America.

Ключові слова: економічна криза, реформа сільського господарства, аграрне перенаселення, польська еміграційна політика, динаміка еміграції, характер поселення, політика імміграційних країн, структура, напрямки еміграції.

АВ 34.974

Друк МП "Зоря"

Тираж 150

Підписано до друку 18.05.1996 р.